
Wat maak ons met die skarminkel in die jonkmanskas, of: aspekte van die gesag van die woordeboek¹

F.F. Odendal, *Departement van Afrikaans, Randse Afrikaanse Universiteit*

Abstract: Aspects of the Authority of the Dictionary. It is a well-known fact that the man in the street looks upon the dictionary as a final and undisputed authority. This means the lexicographer carries an immense responsibility. In particular, his linguistic facts must be above suspicion. How difficult it is always to ascertain these facts, is illustrated with respect to a number of cases. Special attention is also focused on the problem of shift in meaning still in drift. Subsequently, the question of the opposition descriptive/prescriptive is discussed. Most linguists pay lip-service to the point of view that a dictionary may only be descriptive. The author tries to demonstrate that no dictionary complies with this requirement: the omission of a word or a form is in itself a prescription; furthermore the language of the educated, of a certain respected class is described, not that of all speakers. The user of the dictionary demands guidance, and clear guidance at that. The author takes the position at present, in contrast to his previous stance, that the lexicographer, in particular the writer of a desk dictionary, must not hesitate to give this clear guidance, i.e. be prescriptive, even in a blatant manner if need be.

Keywords: AUTHORITY OF THE DICTIONARY, RESPONSIBILITY, SHIFT IN MEANING, OPPOSITION DESCRIPTIVE/PRESCRIPTIVE, DESK DICTIONARY, USER-GUIDANCE, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Dit is algemeen bekend dat die gewone taalgebruiker 'n buitengewone gesag aan die woordeboek toeken, wat 'n geweldige verantwoordelikheid op die skouers van die leksikograaf plaas. Veral die taalkundige gegewens moet bo verdenking wees. Hoe moeilik dit is om altyd hierdie gegewens te bekom, word aan die hand van 'n vyftal voorbeelde geïllustreer. Spesiale aandag word verder gevestig op die probleem van die verskuiwing in betekenis wat nog nie vol-

¹ Oorspronklik in gewysigde vorm gelewer as inleiding tot 'n bespreking by 'n Leksikografiesimposium, Stellenbosch, Julie 1990. Die artikel dra nog die onvermydelike tekens daarvan dat dit as referaat voorberei is.

As ek hierdie bydrae opdra aan my vriend, akademies en andersins, vanaf 1944, as medeleksikograaf sedert 1958, as mede-Taalkommissielid sedert 1971, en as sekretaris van die Taalkommissie sedert 1981, dan is dit nie net om dank te betuig vir die verrykende vriendskap, samewerking en lojaliteit wat ek deur al die jare van hom kon ondervind nie, maar ook met die hartgrondige wens, en in die vertrouwe dat die bydrae van Niël Hauptfleisch, die beskeie maar so buitengewoon deeglike werker op ons vakgebied, in die toekoms steeds duideliker en na werklike waarde erken sal word.

tooi is nie. Vervolgens word die kwessie van die teëstelling deskriptief/preskriptief aan die orde gestel. Die meeste taalkundiges bring lippediens aan die standpunt dat 'n woordeboek net deskriptief mag wees. Skrywer probeer aantoon dat geen woordeboek hieraan voldoen nie: reeds die weglaat van 'n woord of vorm is al preskripsie; verder word die taal beskryf van die opgevoede, of 'n bepaalde gerespekteerde groep, nie van alle sprekers nie. Die gebruiker van die woordeboek eis leiding, en dan ook duidelike leiding van die leksikograaf. Skrywer stel hom tans, anders as vroeër, op die standpunt dat die woordeboekmaker, by name die maker van 'n handwoordeboek, nie moet skroom om hierdie leiding duidelik te gee nie, dus preskriptief moet wees, indien nodig selfs op blatante wyse.

Sleutelwoorde: GESAG VAN DIE WOORDEBOEK, VERANTWOORDELIKHEID, VERSKUITWING IN BETEKENIS, TEËSTELLING DESKRIPTIEF/PRESKRIPTIEF, HANDWOORDEBOEK, GEBRUIKERSLEIDING, LEKSIKOGRAFIE

1. Skrywer hiervan het baie jare gelede (Odendal 1978) 'n referaat wat baie raakpunte met hierdie artikel het, afgesluit met die bekende aanhaling uit Hulbert (1960: 11): "The authority of dictionaries is only that of the men who made them." As ek nou, in teëstelling met destyds, hierdie woorde my uitgangspunt maak, dan is dit omdat ek die kalklig wil laat val op die geweldige verantwoordelikheid wat die leksikograaf op hom neem of op hom afgedruk kry (vgl. ook weer onlangs Gouws 1989: 16).

Wat bepaal hierdie verantwoordelikheid? Hill (1970: 245) het beweer: "For the general public, dictionaries are the most important books that can be written about language." Om nog een uitspraak aan te haal: "No reference book, perhaps no book of any kind except the *Bible*, is so widely used as 'the dictionary'" (Hulbert 1960: 9) (Vgl. ook Branford 1981: 17). Dit is algemene kennis in die kring van leksikograwe. Dit is ook geen nuus dat die gewone spreker 'n byna onverklaarbare en kinderlike, maar onwrikbare geloof in "die" woordeboek het nie. Van die toestand in Amerika het McDavid gepraat van "the endemic American lexicolatry, a tendency to attribute literal divine inspiration to all details of a dictionary". Dit is bekend hoedat argumente besleg word, selfs hofuitsprake gebaseer word op "wat die woordeboek sê". Dit is een ding om hierdie feit(e) intellektueel te aanvaar; dit is moontlik iets anders om dit persoonlik te belewe. 'n Goeie vriend, 'n hoogs kritiese professor aan die natuurwetenskaplike kant, verklaar op 'n dag teenoor my dat hy die werkwoord "sommeer" onnadenkend jare in sy klasse gebruik het in die sin van ongeveer "'n som maak; optel". Om die een of ander rede slaan hy die woord in *HAT* na en vind dat die betekenis daar as "dagvaar" aangegee word. Die resultaat? Hy gebruik nie meer "sommeer" in sy klasse nie. Hierdie vriend gee my in beginsel byna nooit gelyk as ek 'n stelling maak nie, maar iets wat in 'n woordeboek — toevallig myne — staan, dit aanvaar hy wel, al gaan dit in teen sy vasgelegde gebruik, en waarskynlik ook teen sy intuïsie.

Alhoewel uitsprake en ervarings soos die voorafgaande *ad infinitum* uitgebrei kan word, is dit stellig oorbodig om verdere bewyse aan te voer vir die

ontslag, die eerbied wat die gewone taalgebruiker vir 'n woordeboek het en daarmee meegaande die verantwoordelikheid wat die leksikograaf op hom neem.

1.1 Daar sit egter meer hier agter, en dit is moeilik om te weet hoe 'n mens hierdie situasie moet hanteer; miskien sterker gestel: die hoof moet bied. Dit is naamlik 'n feit, reeds deur Hulbert (1960: 10) genoem, dat "the non-bookish layman almost invariably supposes that one dictionary is as good, as authoritative, as another". Dit is ongelukkig ook so dat nie net die "non-bookish layman" uit onkunde of luiheid (naamlik om verskillende woordeboeke te vergelyk) hierdie opvatting het nie. Dit is natuurlik wél so dat sommige gebruikers beter ingelig is as ander op grond van opleiding, agtergrond e.d.

'n Mens moet jou egter geen illusies maak dat woordeboeke slegs deur sê nou maar gegradueerdes of selfs gematrikuleerdes gebruik word nie. Dit bly 'n verbasende feit dat in soveel huise een van die weinige boeke 'n woordeboek is, hoe verouderd ook al. (Ewe verbasend is dit, natuurlik, in hoeveel huise daar nie 'n woordeboek is nie.)

Die blokraaiselmode het natuurlik verder die gebruik en besit van 'n woordeboek laat posvat, maar dit is geen normale verskynsel nie, en plaas ook na my mening geen verantwoordelikheid op die leksikograaf nie. Sy gesag in hierdie verband is volkome toevallig.

1.2 Wat egter wel die geval is, is die feit wat Gouws (1989: 14) duidelik, maar amper in die verbygaan stel, naamlik dat dit veral die *taalkundige* gesag van 'n woordeboek is wat bo verdenking moet wees. En om hierdie taalkundige gegewens altyd en altyd juis in die hande te kry, veral by die maak van 'n handwoordeboek met al die beperkings wat aan so 'n taak ten grondslag lê, is 'n probleem van 'n ander orde, alhoewel Hauptfleisch (1985: 211) in beginsel natuurlik volkome reg is as hy die redakteur van *HAT* tereg wys t.o.v. foute van allerlei aard wat in sy publikasie "verwarrend, misleidend ... en onvolledig" is.

Om die voorafgaande nie in die lug te laat hang nie, wil skrywer graag die problematiek illustreer aan die hand van enkele gevalle van uiteenlopende aard wat hulle in die nabye verlede aan hom opgedring het. Daar steek nog steeds 'n groot stuk waarheid in Meyer de Villiers (1959: 8) se woorde van lank gelede: "Dit is waarskynlik die belangrikste taak van die taalkundige om die 'taalgevoelens', daardie skynbaar geheimsinnige bron van kennis (van die taal) op te spoor en bloot te lê." Maar let wel: "op te spoor" en "bloot te lê", wat vir my beteken: wetenskaplik na te gaan en uiteen te sit.

Wat volg, is slegs illustratief; ander (stelling ook beter) voorbeelde lê vir die gryp.

1.2.1 skarminkel:² Volgens ons woordeboeke dui die woord 'n lang skraal man aan, soos *Van Dale* dan ook "bevestig".

Enkele optekeninge uit die versameling van *WAT* skyn hierdie betekenis te ondersteun. Ek gee enkeles: "Flip ... vind 'n maer, skraal skarminkel van 'n man, met weggesonke oë, hol wange, 'n yl ligte snor en wit winkbroue." (H.S. van Blerk: *Los donkies*, 1950: 229); "'Haai, Jaap Rooidam!' skree hy vir 'n skarminkel van 'n kêrel wat eenkant oor die toonbank druip." (W.A. de Klerk, *Die Huisgenoot*, 1947); "Kinders wat ooit uit 'n huwelik tussen ons gebore word, sal bleek skarminkels wees, baie geniaal ..." (Wille Martin, *Die Huisgenoot*, 1959); "Hy is 'n bleek skarminkel wat teen geen noordewind se aanslae sal bly staan nie." (Earl Martin, *Die Huisgenoot*, 1959).

Ander optekeninge weer laat twyfel oor wat presies met *skarminkel* bedoel word. Daar kan egter weinig twyfel bestaan oor wat Johan van Wyk (*Beeld* 2/8/90) onder die woord verstaan as hy beweer dat hy en oudpresident P.W. Botha verskeie kere gebots het, en: "... ek het dikwels onder sy tong deurgeloopt en by geleentheid het hy my as 'n 'skarmonkel' bestempel." Nou is dit interessant dat navrae by 'n behoorlike groep sprekers van uiteenlopende plekke van herkoms, opleiding en ouderdom, met die uitsondering van 'n enkele egpaar, almal sonder huiwering beweer het dat 'n *skarminkel* 'n persoon is van "min of meer ongure geaardheid, 'n nikswerd, selfs ook 'n skelm (maar darem nie 'n werklike boef nie)". Verdere navraag in die rigting van die betekenis wat die woordeboeke aangee, het volkome negatiewe reaksies uitgelok.

Wat het hier plaasgevind? Hoe hou die twee uiteenlopende betekenisverband met mekaar? Wanneer sou die ongunstige betekenis ontstaan het? (*Het Zuid Afrikaansche Tijdschrift* van Januarie 1889 het dit al oor: "Ek wil naar di Kaap, jou Engelse skarmenkel", maar wat sou die betekenis hier wees? Dit lyk bra na die ongunstige.)

Meer natuurlik nog: wat besluit die woordeboekmaker hieroor? En sou dit hom nie ernstig kwalik geneem kon word as hy nie op een of ander wyse op die ongunstige betekenis afgekome het nie?

1.2.2 geeu: Een van ons jonger digters skryf van "die geeu van die meeu" (mooi assonansie):

Die oggendson spaander
van die water weg
met die geeu van meeu
(Johann de Lange: *Wordende naak*, 1990: 14)

² Dank aan my en die gehuldigde se goeie vriend, prof. Ernst van Heerden, wat my aar.dag op hierdie en die volgende geval gevestig het.

Die woord was vir my heeltemal onbekend, en *HAT* het dit (dan ook) nie (wel "ken" ons natuurlik, veral seker die medici, die woord *geuehonger*, maar dan stellig ook maar uit woordeboeke). Nederlandse woordeboeke en minstens een vertalende Afrikaans-Engelse woordeboek verseker ons dat die betekenis van *geeu* "gaap" is. Uit die verband van die gedig sou mens *geeu* egter eerder interpreteer as 'n weergawe van die gekrys van die voëls. Wat staan die leksikograaf te doen?

1.2.3 'n Ander tipe probleem ondervind mens by *jonkmanskas*. Die afgelope paar jaar word die woord nogal dikwels gehoor en gelees. Daar bestaan geen twyfel van watter tipe meubelstuk gepraat word nie (vgl. ook Koos Prinsloo in "Die jonkmanskas" uit die bundel *Jonkmanskas*, 1982), en die kas (die saak) is baie lank bekend. Dit is 'n kas van ongeveer skouerhoogte, met twee laaie bo, en daaronder hangruimte afgesluit deur 'n dubbeldeur. Oorspronklike en nagmaakte eksemplare van dié meubelstuk pryk vandag in baie huise, dikwels as vertoonstuk in die sitkamer of ingangsportaal, uitgevoer in geel- en stinkhout. Maar die naam? Terloops, al die boeke oor ou Kaapse meubels (in Engels) gebruik die Afrikaanse woord. Een boek praat self van 'n *jonkvroukas* vir 'n soortgelyke maar effens ander kas. In hierdie geval is die hangruimte bo en die laaie onder.

Die *saak* is dus heel bekend. Vanwaar egter die woord? Dit kom nie in Nederlandse woordeboeke voor nie en ook nie in die Afrikaanse nie, by name nie in *WAT* nie (wel tog in die jongste *Tweetalige Woordeboek* met die vertaling "single clothes cupboard"). Die oudste optekeninge in die woordversameling van *WAT* is twee uit 1967, daarna 1972; die oudste by die Dictionary of South African English in Grahamstad van 1973.³ Ek het die waarheid so effens skuins gehou — soos Langenhoven sou gesê het — toe ek beweer het *jonkmanskas* kom nie in *WAT* voor nie: dit kom wel voor, maar in die voorlopige byvoegsel, en die sitaat wat die woord steun, is een van die optekeninge uit 1967 waarna hierbo verwys is. Dit bewys vir my dat die woord inderdaad onbekend was toe J oorspronklik opgestel is, en die persoon wat J bewerk het, was juis iemand wat met toewyding aandag gegee het aan wat 'n mens "kultuurwoorde" of "kontreiwoorde" van hierdie aard kan noem. Die raarste van alles is dat die inskrywing in *WAT* se byvoegsel as etiket het (*waarskynlik n/d Engels*). Wat dit alles moet impliseer, is moeilik te agterhaal, maar dit sou kon beteken dat *jonkmanskas* 'n vertaling is van *bachelor's chest*, wat nie 'n *jonkmanskas* is nie. En die definisie in *WAT* se byvoegsel is veel nader aan dié van *bachelor's chest* as van *jonkmanskas*.

'n Interessante voetnoot by hierdie voorbeeld — wat dan trouens ook die probleem van die leksikograaf in dergelike gevalle onderstreep — is die feit dat

³ Dank aan mnr. D.C. Hauptfleisch van die *WAT* en dr. Jean Branford van die Dictionary of South African English vir hierdie en ander gegewens.

so baie informante met groot sekerheid beweer dat hulle die woord *jonkmanskas* goed en lank (bv. uit hul jeug) ken. Sodra daar egter pertinente vrae gevra word, verdwyn die sekerheid baie gou. Soos elke navorsers weet, is dit geen groot kuns om jou informant met jou gewaande meerdere kennis of jou twyfel te verwar of tot onsekerheid te "dwing" nie. Nogtans.

1.2.4 *klip*: HAT¹ het as eerste betekenis van *klip* gehad: "rots in die see". Volgens my was dit doodgewoon onsin. Stel jou voor: "Die skip het op 'n klip geloop". Hierdie "Nederlandse" onderskeiding is dus by die verwerking van HAT² geskrap, alhoewel die nuwe redakteur wel bewus was dat reste van hierdie betekenis nog voortleef in 'n topografiese naam soos *Hangklip*. Scholtz (1972: 134) stel dit baie duidelik dat "rots in die see" die *Nederlandse* betekenis is, maar wel ook dat hierdie betekenis voortleef in die verbinding *blinde klip* ("ondersese rots"). WAT se behandeling van *klip* in hierdie verband is "interessant". Daar word gepraat van "Fig. en in figuurlike verband met beklemtoning van sekere eienskappe of ervaringsaspekte soos ... gevaar wat dit as rots vir skepe inhou". Die voorbeeld wat hierdie gebruik moet steun, is: "Op hierdie klip (nl. die vraag vir watter taalvorm, Afrikaans of Hollands, geywer sou word) kon die eerste Taalkongres al gestrand het." Die skrywer? Rob Antonissen!

Wat staan 'n leksikograaf egter te doen as so 'n uitmuntende kenner van Afrikaans soos D.J. Opperman telkens in *Joernaal van Jorik* verwys na die "neushoring van skerp klip", "verby die kwaai klip met sy wind en skuim" (1949: 9, 49), waarmee klaarblyklik verwys word na Kaappunt (wie weet miskien ook na Kaap Agulhas?), maar bepaald na 'n "rots in die see". (Terloops, *klip* en *skip* rym natuurlik "lekker".) Eienaardig ook dat op bladsye 58 en 60 weer die woord *rots* in dié verband na vore kom.

1.2.5 *laf*: Volgens ons Afrikaanse woordeboeke het "laf" die onderskeidings van "smaakloos" en "verspot"; bepaald egter nie van "lafhartig" nie, "de gewone bet." in Nederlands volgens Van Dale. By Van Wyk Louw word *laf* egter telkens gebruik in 'n betekenis wat volgens my interpretasie niks anders as "lafhartig" kan wees nie:

Die infante praat met Dias:
Dias, ons staan verslae. Jy wil nie sien nie ...
As óns dan *laf* is, daar staan jou manne nog:
praat self met hulle; óns raad het jy verwerp.

(Dias, 1952: 34)

Dias praat:
Tog sal ek praat:
nie hierdie *lawwes* gaan my inkeer bring nie.
Kom hier, jy! Sal jy gaan waar ek beveel?

(Dias, 1952: 35)

... oor die graf
van dié onsalige biskop van Reggio, waar
die eenvoudiges en sondaars net te *laf* is
om te spu (of te genadiglik met
nederigheid geseën)

(Tristia, 1962: 51)

Germanicus vra:
Jy's dubbeld trouloos, Piso?
Piso antwoord:
Ontrou, ontrou
aan hierdie *lawwe* eeu!

(Germanicus, 1956: 100)

Maar ék, o Heer, nooit mag ek *laf*
buig voor die eeu, die nuwe menslikheid.
("Die hond van God", *Gestaltes en diere*, 1942: 36)

En voorbeelde van 'n dergelike gebruik van "laf" by Van Wyk Louw kan vermeerder word.

1.2.6 'n Mens kan korter gaan oor enkele ander maar moontlik ewe interessante gevalle:

1.2.6.1 *Beeld* van 8/2/91 sê: "Lloyd Webber ... en Madeleine Gurden, 'n *ruiterin*, het trou aan mekaar beloof ..." Daar is stellig grammaties geen beswaar in te bring teen *ruiterin* nie. Afgesien daarvan dat *HAT*, *Nasionale Woordeboek* en die jongste *Van Dale* dit nie vermeld nie, en dit algemeen bekend is dat die gebruik van sg. "vroulike vorme" sterk aan die afneem is, is Combrink (1990:

15-16) se getuienis "verdoemend". Onder die ruim 37 vorme op *-in* wat hy as moontlik bestaanbaar in Afrikaans aangee, word *ruiterin* nie vermeld nie, en, soos Combrink tereg opmerk, het vroulike vorme op *-in* onproduktief geword — en ook ongebruiklik. Uiteindelik vind hy net 15 *-in*-woorde wat nog gebruiklik is in Afrikaans, en dan reken hy nog ruim. Maar die *Tweetalige Woordeboek* ken wél *ruiterin*. Vir dié wat wil bespiegel, is hier heerlike ruimte.

1.2.6.2 M.E.R. laat 'n mens met 'n netjiese probleem as sy in *My beskeie deel* (1972: 39) sê: "want ek was nog klein en *onnosel* toe my moeder ons halsoorkop in die Engelse Kerk oorgetel het". Nou is ons darem nie so *onnosel* om nie te weet wat "onnosel" bv. in Middelnederlands beteken het nie. Vergelyk ook maar *HAT* wat as bet. 2 nog aangee:

(*veroud.*) Onskuldig, sonder sonde: 'n *Onnosele babatjie*. *Onnosele-Kinderdag* (R.K.), 28 Desember (kindermoord op onskuldige kinders in Bethlehem). [Terloops die geboortedag van die outeur — veel sy hom dus vergewe.]

WAT se versameling het — mens sou byna kon sê eienaardig — weinig gegewens om *onnosel* = onskuldig te steun. Interessant is die opmerking in Van der Merwe se *Die korrekte woord* (s.v. *onskuldig* x *onnosel*) — egter, ewe interessant, weggelaat in die herbewerking van Ponelis — "dat ons vandag nog (praat) van 'n *onnosele bloedjie* bedoelende 'n onskuldige kindjie."

1.2.6.3 Laat ons afsluit met twee laaste voorbeelde uit die talle wat geparadeer kan word: Wat gemaak met Van Wyk Louw se "Donkewerk is konkel" (*Germanicus*, 1956: 2) wat na my wete nêrens anders opgeteken is nie, en wat gemaak met die toenemende gebruik van *aldus* in 'n koerant soos *Beeld* (6/2/91), wat tog boog op sy versorgde taalgebruik (sy dit dan soms na eie reëls): "Aldus 'n Britse militêre woordvoerder is 'n derde van Irak se belangrikste brûe ... vernietig ..."

1.3 Hopelik is die dilemma van die woordeboekmaker genoegsaam geïllustreer deur die voorafgaande. Hierdie dilemma is nog veel groter vir die handwoordeboekmaker wat nie oor genoegsame tyd, personeel, infrastruktuur beskik nie as wat die geval is by die maker van die standaardwoordeboek (of wat nou ook omvattende woordeboek genoem word): hy wil graag verantwoordelik te werk gaan, wil graag die gesag wees wat gebruikers van hom verwag — en hy weet, sonder om aanmatigend te wees, dat sy woordeboek veel meer deur die gewone gebruiker geraadpleeg gaan word as die omvattende woordeboek — maar die middele ontbreek dikwels, soms ook die

moed om 'n bepaalde besluit te neem. (Hierdie gebrek aan moed moet nie slegs negatief beoordeel word nie. Dit is ook so dat as die woordeboekmaker sy gebruikers, veral sy konserwatiewe gebruikers te ver vooruit is, hy juis daardeur aan gesag kan inboet. Tussen die duiwel en die diep blou see.)

Die meeste voorbeelde wat hierbo genoem is, vind op die een of ander wyse aansluiting by die lastige verhouding tussen Afrikaans en Nederlands, alhoewel hulle verskillende probleemfasette verteenwoordig. Wie nie oortuig is van watter probleem Nederlands vir die Afrikaanse leksikograaf skep nie, moet maar 'n bietjie gaan navors hoeveel Nederlandse invloed nog in ons woordeboeke gefossiliseer gebly het. Twee ander probleemtipies kan kortliks aangeraak word: die een wat meer spesifiek Afrikaans raak, die ander meer algemeen. Die meer algemene word ook deur Zgusta (1980: 5) genoem, nl. dat wanneer 'n verskuiwing in betekenis besig is om plaas te vind, wanneer dit wat as fout beskou is, so algemeen geword het dat dit die normale (begin) word, *wanneer* in hierdie proses besluit wie dat die fout nie meer fout is nie? Die verskynsel kom natuurlik oral ter wêreld voor. In Afrikaans kan verwys word na *belangeloos*, *verban* (vs. *verbied*), *uitstaande* (in fig. betekenis), *plasties* as s.nw., *pensionaris*, die klemaanduiding by woorde op *-kus* en *-ci*, iemand van raad *bedien* (i.p.v. *dien*). Dit is inderdaad een van die lastigste oordele vir 'n leksikograaf om te vel.

Tweedens word alles in Afrikaans daardeur bemoeilik dat Engels so 'n sterk invloed het. Waar staan ons met "'n probleem *aanspreek*", met *spaar-* in *spaarwiel*, *sparsleutel*, *spaarkamer* ("vrykamer" bly lastig, alhoewel lekker); *geboortemerk*, *blatant*, *braaf*, *inhandig*, *skedule*, en so *ad nauseam*. En dan praat 'n mens nie eers van suiwer, onverdunde oorname uit Engels nie, soos *establishment*, *happening*, *cowboy*, *soul*, *underground*, *blues*, *gay*, *lingerie*, *understatement*, *tekkie*, *dribbel*. Waar trek wie die streep?

Daar sou ook nog aandag geskenk kon word aan modewoorde soos *in-* en *uitfaseer*, *eskaleer*, *motiveer*, *implementeer*, *prioriteit* en die lastige posisie waarin hulle, soos slengwoorde, die leksikograaf plaas. Dit is 'n probleem op sy eie (vir wie dit wel 'n probleem is) en verg moontlik 'n aparte bespreking.

1.4 'n Mens sou kon sê die probleme is skynprobleme — vra by WAT wat die optekeninge is, en baie gevalle los hulle self op. Maar klaarblyklik kan dit in die praktyk nie so werk nie.

Wat na my mening wel waar is, is dat die Afrikaanse leksikograaf baie gelukkig is dat hy soveel hulp van die Taalkommissie en sy AWS ontvang — nie net t.o.v. die uiters belangrike rol wat die Taalkommissie gespeel het by die standaardisasie van Afrikaans nie, maar ook vir die gesag wat die woordeboekmaker vir hom self kan toe-eien op grond van die gesag van die Taalkommissie indien hy laasgenoemde se uitsprake aanvaar en volg. Om net enkele gebiede te noem: naas natuurlik spelling as sodanig, ook die keuse van wisselvorme, die aangee van morfologiese en semantiese gegewens, die weglaat van bepaal-

de woorde, en noem maar op. Maar al die leksikograaf se probleme is nog lank nie hierdeur opgelos nie. En hiermee wil ook nie gesê word dat die Taalkommissie al die wysheid in pag het nie: hy kan ook maar teenstrydige en foutiewe besluite neem. Hy bly wel 'n vaste verwysingsraamwerk.

2. 'n Punt waaraan onvermydelik aandag gegee moet word, is dié van deskriptiwiteit versus preskriptiwiteit. Op die oog af is hierdie stelling eintlik heel eenvoudig: óf jy stel jou op die standpunt dat slegs beskryf word wat die werklike, lewende taal van vandag is, d.w.s. van die tyd waarop die woordeboek opgestel word, óf jy het jou eie hebbelikhede en voorkeure, jy hou ook (veral) vas aan 'n vergange tydperk, en jy skryf voor: so móét dit; wat nie so is nie, is fout. Anders gestel: jy aanvaar dat die hoogste gesag die sprekers van die taal is, of jy neem 'n soort elitistiese standpunt in van waaruit *jy* dekreteer hoe gepraat (en geskryf) moet word. (Dat allerlei fasette van die probleem nog ernstige aandag geniet, toon Milroy en Milroy (1985).)

Was dit maar so eenvoudig! 'n Bespreking van norme as sodanig is nie hier van pas nie, want dit sal oortree op die gebied van ander deelnemers (vgl. voetnoot 1). Daar moet egter wel op gewys word hoeveel lippediens daar in hierdie uiteenlopende standpunte is, hoeveel heiligheid (soms sinies) verkondig word, en hoe, na my mening, 'n absolute standpunt nóg teoreties nóg prakties werkbaar is.

2.1 Waarskynlik die bekendste dispuut in ons tyd oor die verhouding deskriptief/preskriptief was dié wat gewentel het om die verskyning van Webster³ in 1961. Hierdie geskil is goed bekend, en dit is stellig nie nodig om die leser verder daarmee te verveel nie. Dit is goed om net weer te benadruk dat die kern van die stryd gegaan het om die vraag wat 'n woordeboek moet doen: deskriptief of preskriptief wees.

Ons weet almal dat die hoofredakteur, Gove, gekies het vir die deskriptiewe en dat hy daarom "toegewings" gemaak het wat vir baie onaanvaarbaar was. *Ain't* is natuurlik die bekendste voorbeeld. Daar skyn 'n opvatting te wees dat Gove sy tyd vooruit was (vgl. o.a. Gouws 1989: 22). Die vraag is: *wie* se tyd? Dit is nie 'n uitgemaakte saak vir my dat Gove bv., hoe vaag ook al, 'n tipe aansluiting by die sosiolinguïste en variasie-taalkundiges van 'n dekade en meer later gevind het nie. Na my mening het hy eerder by die idees van die strukturaliste aangesluit (bv. by Hall se "Leave your language alone"). Want dit is werklik opvallend dat die verdedigers van Webster³ die linguïste van die strukturele skool was. Wat wel waar is, is dat die gewone man agtergelaat is, dat hy nie ryp was om te aanvaar wat hy as 'n tipe laksheid ervaar het nie. Dat Gove nie kon vooruitsien na die TGG nie, is volkome verstaanbaar, want die transformasionaliste het — ek oorvereenvoudig natuurlik — hulle nie met die lewende taal besig gehou nie, maar met die probleme van 'n artifiële taal (vir

sover dit leksikograwe betref) van die geïdealiseerde, eentalige moedertaal-spreker, 'n nie-bestaande spreker wat vir die woordeboekmaker en sosiolinguïst in elk geval oninteressant is.

Waarom ek nie dink Gove was sy tyd *taalkundig* vooruit nie, is die feit dat een van die swakhede van Webster³ juis is dat sy etikette nie voldoende was nie, dat hy sy lesers onbedoeld tog ietwat in die duister gelaat het oor die presiese status van 'n woord, of verwag het dat hulle té presies sal gaan lees, moontlik 'n oorskatting van sy gebruikerskorps. Wie werklik noukeurig lees wat by *ain't* staan, sal veel minder ontsteld wees as dié leser wat sonder meer uitgaan van die standpunt dat net omdat 'n woord of vorm in die woordeboek opgeneem is, dit daarom vir gebruik by elke geleentheid "erken" is.

Ek verwyf Gove niks: ons is almal en altyd kinders van ons tyd.

2.2 Waar bring dit ons alles? Uit die Webster³-gedoe het dit duidelik geblyk dat die gebruikers van woordeboeke 'n *gesaghebbende uitspraak* wil hê, dat hulle 'n *voorskrif* wil hê: waarom anders raadpleeg hulle dan 'n woordeboek?⁴ WIE se gesag en voorskrif moet dit wees? Die gewone gebruiker is nie daarin geïnteresseerd nie, solank hy maar sy voorskrif het. Ons kan hierdie eis nie onderskat nie.

Waar laat dit ons as perpetreerders van woordeboeke? Klaarblyklik kan ons nie sommer hendsop en sê: "my gebruikers wil dit hê en ek gee hulle dit" nie. Dit sou 'n soort hoereerdery wees.

Maar dan moet ons ook eerlik met ons self wees: wie, wat hom of haar al met die praktiese leksikografie besig gehou het, kan eerlik sê dat die manier waarop hy gewerk het, volkome berus het op wat die *gebruik* is, dat in elke opsig die taalgebruik van die spreker die een en enigste is wat weergegee is?

3. Dit is natuurlik die strewe van elke verantwoordelike leksikograaf om so ver moontlik kennis te neem van en ag te slaan op die werklikheid van die taalgebruik om hom. Maar daar word myns insiens te gladweg hieroor heen-geskeer. Slegs een voorbeeld is nodig om die stelling te bevestig. Nadat Barnhart twee bladsye van tevore nog sê: "Authority, then, rests in the scholar who edits the dictionary," sluit hy sy artikel (1980: 41) oor die norm in woordeboeke af, byna buite verband, met die woorde: "The real 'authority' on a matter of English usage is the speaker or the writer; the dictionary can only provide him with facts about the usage of other speakers, writers, and readers by which he can check his judgement." Só kan 'n mens nie rondval nie.

4 In die loop van die bespreking na aanleiding van hierdie inleiding het die gedagte na vore gekom dat werke soos *Die korrekte woord* en SARA moontlik juis 'n aanklag is teen die woordeboekmakers, naamlik dat lg. se leiding nie duidelik genoeg is nie.

3.1 Die diskrepansie tussen suiwer teorie en die praktyk kom natuurlik na vore in die uitsprake van byna almal, alhoewel dit vir my soms lyk asof nie almal bewus is van die diskrepansie nie: die taalgebruik waarop geroem word dat dit weergegee word, is naamlik nie die taal van enige en elke gebruiker nie, maar die taal van 'n uitgelese groep, t.w. die sg. opgevoede sprekers. Skrywer het voorheen (Odendal 1978: 73) hierop gewys, bv. op Faris se uitspraak: "Almost all dictionaries have been on the aristocratic side", of op Robinson wat praat van die weergee van die taal van 'n "preferred group of persons", of "the vocabulary of a respected class". Selfs Gove noem Webster³ "an authority" gebaseer op die gebruik in "general cultivated conversational usage", en die uitspraakleiding is dié van die "standard speech of educated Americans".

Verlede jaar sê Gouws (1989: 22-23) (en tereg): "In 'n sekere mate sal woordeboeke altyd preskriptief wees omdat bepaalde taalnorme ook in die woordeboek gehandhaaf en gevestig word." Effens later: "Korrektheid moet gebaseer wees op die werklike taalgebruik van opgevoede sprekers."

3.2 In die verbygaan kan daarop gewys word dat etikette deur sommige ook as preskriptief beskou word. Persoonlik sien skrywer dit anders: vir so ver die etiket korrek is, is dit die weergawe juis van een van die belangrikste aspekte van die gebruik van die woord, naamlik wat sy status is, waar hy gepas gebruik kan word, of hy sensitief is, en sommige lede van die taalgemeenskap of selfs sprekers van ander tale kan beledig en grief, ens., ens.

Hieraan kan 'n mens toevoeg: die uitgebreide en meer konsekwente gebruik van etikette is waarskynlik een van die grootste winste van die jongste leksikografiese praktyk; en waaraan 'n mens verder kan toevoeg: ook een van die moeilikste doenighede, miskien omdat intuïsie hier so dikwels 'n rol (moet) speel. Met laasgenoemde word bedoel: die gegewens oor die (presiese) status van die woord is doodgewoon nie altyd voorhande nie, en dan moet die leksikograaf maar na sy beste vermoë op eie kennis staatmaak.

3.3 In hoe 'n mate ons verder deskriptief is, blyk daaruit dat reeds die weglating van bepaalde woorde, vorme of betekenisse al 'n preskripsie of, erger nog, 'n proskripsie is. As *HAT* nie *komper* opneem nie, of nie by *klerikaal* die betekenisonderskeiding "klerklik" aangee nie, dan skryf hy voor. Manson (1973: 208) het gepraat van "this silent censorship".

4. As ons dit met mekaar — al is dit net gedeeltelik — eens is dat ons tog op die een of ander wyse preskriptief is, kom die kernvrae van hierdie bespreking na vore: in hoe 'n mate en op watter wyse mag en kan voorgeskryf

word, en hoe gaan dit die gesag van die woordeboek, van 'n bepaalde woordeboek raak?

4.1 Toe vroeër gesê is dat ons ons rig op die taal van "opgevoede" sprekers, is die probleem nog nie opgelos nie. Want wie is die "opgevoede" sprekers? In Afrikaans is die probleem baie groot, lyk dit my. Maar nou gaan dit oor die norm as sodanig, en daarvoor het hierdie bydrae dit nie. 'n Mens kan natuurlik vir jou jou eie kenniskorps stig soos die *American Heritage Dictionary* gedoen het met sy paneel van 104 (vgl. Odendal 1978: 72), maar niemand het die geloofs-briewe van die groep of individuele lede kon nagaan nie, en almal weet vandag dat dit hier minstens gedeeltelik om 'n foefie gegaan het om Webster³ by te kom.

4.2 Maar gestel ons kom deur hierdie en ander besprekings nader aan 'n begrip van wat ons norme is of kan wees, of gestel ons dink ons weet in elk geval wat ons norme is, hoe gaan ons dit hanteer? Gaan ons nog altyd voorgee dat ons slegs deskriptief is? En as ons gaan erken dat ons ook preskriptief is, hoe openlik, miskien selfs hoe blatant gaan ons ons preskripsie aanbied? Ek wil erken dat ek in die loop van die laaste dekade tot ander, miskien meer drastiese insigte gekom het as voorheen. Dit het vir my al duideliker geword dat die gebruikers van wat ons "gebruikerswoordeboeke" kan noem, ondubbelsinnige leiding kan verwag. Hulle sien en beskou die woordeboek as 'n werklike gesagsbron, soos ons aan die begin gesê het, maar dan wil hulle ook hê daardie gesag moet hulle nie halfpad in die steek laat nie. In moderne terminologie: die woordeboek moet ook "gebruikersvriendelik" wees. Dit het my verder werklik verbaas hoeveel steun van taalkundekollegas gekry is vir die gedagte dat duidelike voorskrif nie uit die bouse is nie.

Daarom voel ek vandag dat ek by 'n herbewerking van *HAT komper* nie net gaan weglaat nie — want die gebruiker kan dalk dink die opsteller het dit net vergeet, of die woord het dalk net weggeval (en die raarste dinge val inderdaad weg). Daar moet dus pertinent gesê word dat dit nie 'n term is wat deur die Taalkommissie erken en deur rekenaarkundiges gebruik word nie. Daar behoort ook geen rede meer te wees om skuldig te voel om te sê dat *klerikaal* nie "klerklik" beteken nie, of dat "dit kom handig in" as 'n Anglisisme beskou word, of moontlik onder Engelse invloed in Afrikaans beland het nie (om dié tegemoet te kom wat 'n hekel aan die gebruik van "Anglisisme" het). Aan die ander kant is dit stellig nie nodig om *hardwerkend* en *halfhartig* as (*Angl.*) aan te dui soos *Nasionale Woordeboek* dit nog wil hê nie. Hoe is dit gesteld met *in jou knoppies wees*, soos so baie studente jou laat toekom?

Hierdie preskriptiwiteit stel moontlik die hoogste van alle eise aan die leksikograaf: dat sy preskripsie taalkundig gefundeer en verdedigbaar sal wees

(en nie net idiosinkraties nie). Wat hierdie gefundeerdheid alles behels, is 'n onderwerp vir 'n aparte referaat.

Waaroor daar vir my minder duidelikheid is, is of die omvattende woordeboek hom dieselfde vryheid moet of mag veroorloof as die handwoordeboek. Sy opdrag is immers anders? Nog 'n aparte hoofstuk.

5. Ten slotte: ek wil graag hê my woordeboeke moet werklik gesag hê en met "my woordeboeke" bedoel ek nie woordeboeke waarby ek persoonlik toevallig gemoed is nie: ek bedoel woordeboeke waarby Afrikaans te pas kom.

So 'n gesag is natuurlik nie afdwingbaar nie, en ek sou dit ook nie so wou sien nie. Dit sou 'n kwade dag wees as dit wel afdwingbaar is: die woordeboeke moet so gesaghebbend wees dat gebruikers hulle *wil* volg, sodat hulle kan hê, in Barnhart (1980: 34) se woorde, "the power to influence action, opinion or belief".

Verwysings

- Barnhart, C.L. 1980. What Makes a Dictionary Authoritative? Zgusta, L. (Red.). 1980. *Theory and Method in Lexicography*: 33-42. Columbia: Hornbeam.
- Branford, W. 1981. The Lexicographer and Society. Sinclair, A.J.L. (Red.). *Kongresreferate van die Linguistevereniging van Suider-Afrika*: 17-32. Bellville: Universiteit van Wes-Kaapland.
- Combrink, J.G.H. 1990. *Afrikaanse morfologie*. Pretoria: Academica.
- De Villiers, M. 1959. Norme en afwykinge in die taal. *Annale van die Universiteit van Stellenbosch* 28, B: 1-3.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Hauptfleisch, D.C. 1985. Taalnormering in woordeboeke: 'n Praktykgerigte perspektief. Botha, R.P. en M. Sinclair. 1985. Norme vir taalgebruik. *Spil plus* 10: 201-237.
- Hulbert, J.R. 1960. *Dictionaries British and American*. Londen: Andre Deutsch.
- Milroy, J. en L. Milroy. 1985. *Authority in Language*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Manson, S.C. 1973. Restrictive Labels — Descriptive or Prescriptive? McDavid, R.I. Jr. en A.R. Duckert (Reds.). 1973. *Lexicography in English*. *Annals of the New York Academy of Sciences* 211: 208-212. New York: The New York Academy of Sciences.
- Odendal, F.F. 1978. Die gesag van die woordeboek. Snyman, Henning (Red.). 1978. *Uit vier windstreke*: 65-77. Goodwood: Nasou.
- Scholtz, J. du P. 1972. *Hollands-Afrikaans in die agtiende eeu*. Goodwood: Nasou.
- Zgusta, L. 1980. Some Remarks on the Context of Lexicography. Zgusta, L. (Red.). 1980. *Theory and Method in Lexicography*: 3-29. Columbia: Hornbeam.